

F E Z E.

„Es levn halalnec es puculnec feze.“

Erdélyi János a Budapesti Szemle 1865-ki évfolyama X. füzetének végén „A bölcészet Magyarországon“ című értekezéséhez egy kitérést csatol (465—470 ll.), a melyben a Halotti Beszédben előforduló *feze* szót fejtegeti. Előrebocsátja az eddig megkísértett magyarázatokat, jelesen Révayét, a ki a *feze* szóban a feszes, fészülni szók töjét ismerte föl, s azért így fordítá a helyet : „factus est mortis et inferni expansus.“ E magyarázatról azt jegyzi meg E. „hogy Révay a szöveget általában jól értette, de a szót rosszul fordította, alkalmazta.“ A Kassay-Döbrentei-féle magyarázat a *fez* szót *vész*-nek olvassa és értelmezi; a Magyar Nyelv Szótárának íróji szerint a czimben kitett helyet így kell érteni : „Halálnak és pokolnak vésze nem azt teszi, hogy a halál és pokol veszett el, hanem a vést, mely a halállal jár; halálvész, pokolvész, mint szélvész, dögvész, csatavész.“ Ezt is rosszalja Erdélyi, helyesen azt vetvén utána : „Szelvész nem azt teszi, hogy a szél veszett el, de nem is azt a kárt, veszedelmet, romlást, a mely vele jár, hanem a szokottnál nagyobb, sőt rendkívüli mértékét a szél rohamának; Ádám pedig azért, mert halálnak vésze lön, nem halhatott meg jobban mint ahogy meghalt.“ — Hogy különben a szövegbeli *feze*-t nem szabad *vész*-nek olvasni, bizonyítja maga a szöveg, mely a *feleim*, *fajának*, *feledeve* szók által megmutatja, hogy az *f*-et mindenkor megkülönbözteti a *v*-től.

„Jobbnak, így folytatja most Erdélyi, jobbnak, sőt czáfolhatatlannak hitte Hunfalvy a finn *pesä* hasonlagát, mely szerint Ádám halálnak és pokolnak *fészke* lön és mind ő nemének. — Ha ez nyelv-hasonlítás, akkor igen kevés kell hozzá, hogy a tudományt se tart-suk mindenre elegendőnek, mert annak is lehet meséje; van is, mihelyt annyi fogatik reá, a mennyinek nem ura. Valóban a ma-

gyarázatot a leghívebb nyelvhasonlító is elvetették ; mert mint a Magyar Nyelv Szótára íróji mondják , ha az első mondatból „halálnak és pokolnak fészke“ nagy erőtetéssel valamely értelmet ki is csigázhatnánk , de a másik mondat „és mind ő nemének“ (t. i. fészke lön az által , hogy evék a tiltott gyümölcsből) teljesen érthetetlen marad. — Így a Szótárírók. Ha ők mégis a Kassay-Döbrentei-féle magyarázathoz hajlanak , szintén oly nagy erőtetve : ez megint érthetetlen ; legfőlebb azon antagonismust képviseli , melyben Hunfalvy velök s ők vele állanak.“

Egy magyarázatot sem helyeselhetvén , Erdélyi tehát azon van , hogy „a régi rejtély nyilatkozzék.“ Legelsőbben mondja , hogy a Halotti Beszéd vitás szövege a bibliai és magyar nyelv szellemében tökéletesen jól van tartva ; ellene akár nyelvi akár logikai szempontból lehetetlen valamit felhozni. „Abban nem csak helyes , kétségbe vonhatatlan magyar kifejezés , hanem a kifejezésben Pál apostoli tan is van feltartva , s bátran mondhatjuk , hogy a rómaiakhoz írott levél VI. részének 23. verse után és szellemében íratott.“ — E versben azt olvassuk : *Tà γὰρ ὀψώρια τῆς ἀμαρτίας θάνατος* , minek értelme : A bűnnek lakolása (díja) halál ; mintegy : a bűn halállal fizettetik (büntetetik). S Erdélyi a *feze* szóban a *fiz-et* szó tőjét találja meg. „Ha már most , így folytatja , a Halotti Beszéd *feze* helyére *zsoldot* teszünk (e szóval fordítja t. i. Károlyi az *ὀψώρια-t*) , ily szöveg fog elállani : Ádám ,lön pokolnak és halálnak zsoldja és mind ő nemének.‘ E szöveg , úgy látszik , érthető ; de érthetőbb így : ,lön pokolnak és halálnak díja,‘ legérthetőbb pedig így : halálnak és pokolnak lakolása és mind ő nemének.“ Ezután a *fez = fiz-et* szónak tulajdonképi értelmét alapítja meg Erdélyi , s így meg van fejtve a régi rejtély. A felelevenített igaz magyar szót pedig a német ,Schuld‘ jelentésére ajánlja.

Lássuk már először , vajjon maga a Halotti Beszéd támogatja-e Erdélyi magyarázatját. „És az gyümölcsnek oly keserű vala íze , hogy torkukat megszakasztja vala. Nem heon magának , ge ménd ő fájának halált evék. Haraguvék isten , es veteve őt ez munkás világ belé , es lön halálnak és pokolnak „feze“, es ménd ő nemének.‘ — A Halotti Beszéd előadása szerint , Ádám a tiltott gyümölcsöt evén halált evett , nem csak magának , hanem az egész emberiségnek. A tilalom megszegéseért isten őt a paradicsomból e munkás világba veté , s lön halálnak és pokolnak feze nem csak magára , hanem

méne ő nemére nézve. — Vajjon a *fez* szó azt jelentheti-e, mit a német *Schuld*? mint Luther ezt: τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος (der Tod ist der Sünden Schuld) fordítja? Én ezt a magyarázatot mindennél érthetlenebbnek találom. Mit is jelenthetne ez: Ádám a halálnak díja vagy lakolása lett? De Erdélyi így érti talán németül: Adam ward schuld daran, dass Tod und Hölle über ihn und sein Geschlecht gekommen. Így volna értelme: de a Halotti Beszéd nem tud németül; az szószerint azt mondja, hogy Ádám a tiltott gyümölcsessel a halált magába ette; tehát a halál ezen perctől fogva benne kezdett lakni; Ádám a halálnak eredeti fészke (hazája) lett. S valamint ő tőle származik az emberi nem, úgy származik belőle a halál is. Ezt a felfogást is Pál apostol tanítása támogatja, ki a rómaiakhoz írt levelének V. 12-ben ezt írja: Ὅσοιοι δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. Magyarúl így fordíthatjuk: „Valamint egy ember által jöve a bűn e világra, s a bűn által a halál; akképen a halál minden emberre által származék, mert általa mindnyájan követének el bünt. (Károlyi: „Miképen egy ember által jött e világra a bűn, és a bűn által a halál, s akképen minden emberekre a halál elhatott, kiből mindnyájan vétkeztek.“) Sőt minden azt mutatja, hogy a Halotti Beszéd inkább erre a szentírási helyre mintsem az Erdélyi felhoztára van alapítva. Ezt körülírva vagy inkább népszerűen így fejezheték ki latinúl: Adam factus est domicilium mortis.

De, mondhatja valaki, a halált lehet személyesíteni, s róla azt mondani, hogy Ádámban kezde lakni: a poklot nem lehet ám így személyesíteni; úgyde a Halotti Beszédben olvassuk: „lőn halálnak és pokolnak feze“; az eléadott értelmezés tehát a *pokol* miatt válik kétségessé. Lássuk hát, vajjon nem igazít-e el maga a Codex. A „missa in agenda mortis“-ban olvassuk ott: „Domine Jesu Christe, rex gloriae, libera animas omnium fidelium de manu inferni.“ — Az *infernum* tehát, melyet a magyar Halotti Beszéd *pokolra* fordít, személyesítve is adatik elé; a magyar szöveg az egyházi szokást követi, midőn azt mondja, hogy a halál és a pokol Ádámban kezdenek lakni, vagy: Ádám lőn a halálnak és pokolnak első eredeti hazája, fészke. Megtartja e szokást a másik helyen is: „Es szoboducha őt urdung ildetvitül es pukul kinzotviatul;“ itt is a pokol úgy van személyesítve, mint a halál. Lássuk másodszer azt a két latin beszé-

det is , melyek a codexben közvetlenül a két magyar után következnek :

„Optime nostis fratres — dei misericordia , quanta gratia dominus deus gratificaverat primum Adam patrem nostrum. Sed diabolo svadente dum peccavit, quid sibi et omnibus suis posteris tunc promeruit, ecce fratres, videtis oculis vestris. Considerate fratres, in quanta beatitudine constabat ille primus Adam ; quod et eum non mori, sed in aeternum vivere creaverat deus. Delectabilem domum dederat ei deus, scilicet paradysum. Sed eo ibi manente praecepta domini postposuit, postquam a diabolo deceptus de illo vetito fructu comedit. Solus ipse peccavit — —, utinam soli ipsi suffecisset hoc periculum perpeti. Sed quid per Ezechielem prophetam dicit nobis dominus, consideremus fratres. Patres, inquit, tunc comederunt uvam acerbam, sed — dentes filiorum obstupescunt. Videtis fratres cotidie oculis vestris, quam cotidie obstupescunt dentes nostri, cum et cotidie mortis amaritudine amaricamur. Paradisus erat, fratres, mansio nostra, non ista fovea. Sed primi parentis nostri transgressio promeruit nobis hanc mansionem. Tunc, fratres, expulsi sumus ab illa delectabili domo, et incidimus in manus diaboli, qui et multo tempore detinuit nos sub potestate sua. Tandem misericors dominus recordatus est, quam pulvis sumus ; descendit de celo ad terram ac per multa tempora perditum hominem quaesivit et invenit, quem et pretioso sanguine suo redemit, sicque gaudens illuc eum reduxit, unde et primum corruerat. Igitur, fratres, non ista fovea est mansio nostra, sed sicut beatus Paulus dicit, ita et nobis credendum. Nostra, inquit, conversacio in celis est. Nobis, fratres, parata est illa celestis mansio, optime nostis, justis et omnibus illis, qui in hoc seculo in bono opere perseverant. Debitores sumus, fratres, ut homo hominem, mortalis mortalem sepeliat, et pro eo orationem faciat, eique a deo misericordiam imploret. Rogamus igitur vos, fratres, ut sicut vos a deo cotidie quaeritis vobismet ipsis misericordiam et remissionem, similiter quaeratis et huic misero homini hodie a deo misericordiam. Si cui aliquid peccavit, vos pro deo hodie remissionem faciatis. —

Orate, fratres, hodie pro eo, quatenus divina misericordia hic eum requiescere faciat; et finito mundi . . . cum omnibus homo resurget. Quando et dominus deus ad iudicium veniet, tunc per inter-

cessionem beatissimae virginis Mariae et omnium sanctorum suorum iste miser homo non ad iudicium sed ad dei gratiam resurgat.“

E két latin beszéd hasonmásai, de nem fordításai a két magyarnak. A vitás magyar helyet nem fejezi ki a hosszabbik latin beszéd, csak a keresztyén felfogást találjuk benne, mely szerint a halált Ádám-tól öröklöttük, mint azt másutt is e codex mondja, p. o. „Domine Jesu Christe, qui . . . . . peccati haereditariam mortem morte potentissima superares.“

Tekintsük most közelebről a *fészkes* magyarázatot. Vajjon a magyar nyelv szokása ellen való-e, azt mondani: Péter itt vagy ott *befészke*li magát? Vagy azt mondani: Az emberi szív az indulatok *fészke*? — *Egy fészke*ből *valók* közmondás, melyet Erdélyi evvel magyaráz: ‚testvérek‘ (1. Magyar közmondások könyve, Pesten 1851 a 142. lapon). Azt hiszem, a Halotti Beszédnek eme helye: Ádám lön a halálnak és pokolnak *fészke*, igazán azt jelenti, hogy Ádám-ból és Ádám-tól eredt a halál és a (személyesített) pokol, s ez a magyarázat, mint látók, tökéletesen megegyez a keresztyén theologiai felfogással, melyet leginkább Pál tanából merített a keresztyén egyház.

A kérdés most csak az, vajjon a *fészek* szó lehetett-e valaha *fész* is? Közönséges nyelvtény az, hogy *torok*, *homok*, *fazok*, *lélek*, *titok*, *gyilok* stb. szók töje: *tor*, *hom*, *faz*, *lél*, *tit* (*tilt*), *gyil*, mert ezeknek megfelelőji a rokon nyelvekben igazán az *(o)k*, *(e)k* nélkül fordulnak elé, p. o. *tor*-ok a vogulban *tur*, *hom*-ok a törökben *kum*, de a tatárban *kum*-ak is, *faz*-ok a finnben *pata* (a finn *t*-nek számtalan esetben a magyarban *z* felel meg, *sata* = száz, *käte* = kéz, *vete* = víz stb.; *lél*-ek a vogulban *lül* stb. Ezekből is gyanítható, hogy a *fészek* szintígy taglalható: *fész*-ek. S hogy valóban így kell taglalni, bizonyítják a finn és ugor nyelvek, melyekben a *fész*-ek *pesü* (finnül, mint *faz*-ok = *pata*) és vogulul *pit'* (olvasd *pity*). A mostani magyar *fészek* szónak töje igazán *fész*. De vajjon e csupasza alakban is élt-e valaha a nyelvben? Erre épen a Halotti Beszéd felel, a mely megörzötte a *fész* szót, s ezt nyelvténynek Erdélyi is elfogadja, ki abban a *fiz*-etni tőjét gondolja feltalálni. Mert ha lehetséges ott az egyik szónak töje, lehetséges a másiké is; e tekintetben az én fölvételem olyan jogosult, mint Erdélyié.

Miután bizonyossá lett, hogy a *fészek* töje *fész*, s ez az idézett Halotti Beszédben olyan lehetséges, mint az Erdélyi *fiz*-je: a kér-

dés most oda megyen ki, melyik valószínűbb, a *fész*-ek-e vagy a *fiz*-etni? Magában valószínűbb a *fész*-ek, mert jelentése bizonyos, kétségtelen, azután oda illő is: ellenben a *fiz*-(etni) tőnek jelentését csak kiokoskodta Erdélyi, s nem is illő oda, ha úgy vesszük a szókat, a mint ott találjuk. Az én felfogásom szerint az van mondva: Ádámban kezde a halál lakni, még pedig nem csak reá nézve, hanem egész nemére nézve, minél fogva nem csak Ádám halt meg, hanem minden ember meg fog halni. S ez a magyarázat szorosán megegyez a Pál apostol idézett mondásával is, Rom. V. 12. Erdélyi magyarázatja szerint „Ádám lön a halálnak és pokolnak lakolása és mind ő nemének.“ Ez felette homályos, akár *fizetés*nek akár *déj*nek vegyük a lakolást; ellenkezik is a keresztyén egyház felfogásával, a mely Pál apostol tanán épül. Ez a felfogás, s az apostol tana igeneesen azt tartja, hogy Ádámtól fogva és benne kezdődött a halál; hogy mi emberek a halált Ádámtól örököltük, ennél fogva Ádám-ban kezde lakni a halál, Ádám lön neki *fészke*.

A *fez*, mint a *fiz*-et szó töje, kétséges. A *fizet* szót *füzet*-ni-nek is ejtjük ugyan, de soha sem *fézetni*-nek. „*Fiz*, elvont gyök, melyből *fizet* (némely tájakon *füzet*) és származékai erednek.“ A Magyar Nyelv Szótára, II. 860. A Halotti Beszéd helyesírása a *fizet* vagy *füzet* töjét bizonyosan *i*-vel vagy *u*-val, nem pedig *e*-vel írta volna.

Eltekintve azonban minden magyarázattól, s egyedül a nyelv-hasonlítást nézve, Erdélyi azon botránkozik, hogy a finn *pesü* = magyar *fész*-ek. „Ha ez nyelv-hasonlítás, akkor igen kevés kell hozzá, hogy a tudományt se tartsuk mindenre elegendőnek, mert annak is lehet meséje; van is, mihelyt annyi fogatik reá, a mennyinek nem ura.“ Engedelmével, a *pesü* = *fész*-ek hasonlításnak a nyelvtudomány annyira ura, hogy csudálkozik Erdélyin, ki azt fel nem fogja. Nem kell oda mázsányi okoskodás, hogy belássuk azt a tényt, minél fogva a finn előhang *p* számtalan megfelelő magyar szóban *f* által van képviselve; hasonlóképen akárki is meggyőződhetik arról, hogy sok magyar szónak képzője van, mint p. o. a *fész*-ek-nek is, mely tehát annak töjéhez nem tartozik; de arról is meggyőződhetik akárki, hogy a finn megfelelő szó rendesen magánhangzóval végződik, mely nincs meg a magyar szóban, p. o. *silm-ä* = szem, *pes-ä* = *fész*-ek, *pat-a* = *faz*-ok stb. Mind ebben egy csepp mese sincs, hanem csupa száraz valóság. Ha Ádám oly bizonyos-

sággal lett a halál fészekvé, a mily bizonyosan a magyar fész-ek a finn *pesü*-ben találja meg felét: akkor a valóságot Erdélyi legfize-több okoskodása sem ronthatja le.

HUNFALVY PÁL.

AZ ÚJ-ARAB NYELVRŐL ÉS ANNAK KÜLÖNBSE- GEIRŐL AZ Ó-ARABTÓL,

KÜLÖNÖSEN WAHRMUND ÉS CAUSSIN DE PERCEVAL UTÁN *).

I. Hangtan.

Az új-arab nyelv tájszólamai kivált a hangejtésben különböz-
nek egymástól. A jelenleg írt köznapi nyelv, az egymástól legtá-
volabb vidékeken is, majdnem egy s ugyanaz, s az irodalmi nyelv-
től sem igen tér el. Eltéréseinek ritkább vagy gyakoribb előfordu-
lása az író műveltségi fokát jelzi. Különösen négy szőejtés emlí-
tendő meg: a tulajdonképeni arabiai, a syriai, az aegyptomi s az
algiri (maghrebi = nyugati); kivált a maghrebi szőejtés különbözik
a többtől.

Az elif mint magánhangzó megelőző fetha-val e két szóban
حزام és كلاب majdnem *ae*-nek hangzik. Aleppóban és Syriának más
városaiban ezen hosszú elif ê-nek mondatik ki oly szótagban, mely-
ben úgynevezett emphaticus mássalhangzó nem fordul elé. Damas-
kus lakosai gyakran hányják az aleppoiak szemére e kiejtési hibát.
Bajrut ment legtöbbször e hibás kiejtésben. Az elif-nek ezen kimon-
dása إمالة imale-nek mondatik, mely a korán-olvasás tanítói szerint
szabályos némely szónál (ناس emberek, دار ház). Az elif mint más-
salhangzó a torokhangokhoz sorozandó.

A *t* betű Maghrebben gyakran *cz*-nek mondatik ki.

A *ث*, mely rendszeren *th*-nak mondandó ki, több szóban egye-
nesen *t*-nek (ثلاثة t'lâte), másokban *sz*-nek ejtetik.

A *ج* betű = *ds*. Az aegyptomiak *g*-nek, a kaszrauaniak (Sy-
riában) *j*-nek ejtik.

A *ذ* betű, hol *d*-nek, hol *z*-nek ejtetik.

*) Praktisches Handbuch der neuarabischen Sprache. Giessen, 1861. —
Grammaire arabe vulgaire. Paris, 1858.